

Dialectologia catalana

Joan Veny
Mar Massanell i Messalles

PID_00178302

Material docent de la UOC

Joan Veny

Doctor en Filosofia i Lletres. Catedràtic de Dialectologia Catalana a la Universitat de Barcelona. Membre numerari de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Director de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català* i president del projecte europeu *Atlas Linguistique Roman*. Director del programa de recerca *Scripta i projecció dialectal* del Departament de Filologia Catalana de la UB. És autor, entre altres, dels llibres *Els parlars catalans*, *Estudis de geolingüística catalana*, *Introducció a la dialectologia catalana*, *Mots d'ahir i mots d'avui*, *Dialectologia filològica*, *Onomàstica i dialectologia*, *Aproximació al dialecte eivissenc*, *Llengua i entorn natural*, *Llengua històrica i llengua estàndard* i de tres centenars d'articles de dialectologia, geolingüística, etimologia, història de la llengua, estratigrafia lingüística, edició de textos, onomàstica i contacte de llengües.

Mar Massanell i Messalles

Doctora en Filologia Catalana. Professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha estat col·laboradora de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català* i membre del comitè català del projecte europeu *Atlas Linguistique Roman*. És membre del grup de recerca consolidat Grup de Lexicografia i Diacronia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha escrit articles de dialectologia i d'història de la llengua i és autora dels llibres *Permeabilitat del català nord-occidental a l'estàndard mediàtic i educatiu: el cas de l'Alt Urgell* i "*Fewe temps que no diva tants verbs!*" *Manteniment i transformació de paradigmes verbals en el català nord-occidental del tombant de segle*.

La revisió d'aquest material docent ha estat coordinada per la professora Marta Coll-Florit (2012)

Primera edició: febrer 2012

© Joan Veny i Mar Massanell i Messalles

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2012

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Disseny: Manel Andreu

Material realitzat per Eureka Media, SL

Dipòsit legal: B-359-2012

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes -llevat que s'indiqui el contrari- a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Introducció: Què és la dialectologia?

Per a enfrontar-nos a un curs de dialectologia el primer que ens hem de preguntar és: què és la dialectologia? Segons el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) és la "Branca de la lingüística que estudia els dialectes". Cal que ens preguntem, llavors: què són els dialectes? També segons el diccionari de l'IEC, un dialecte és una "Varietat geogràfica, històrica o social d'una llengua, associada a la procedència dels parlants". És a dir, un dialecte és una varietat d'una llengua usada pels parlants pel fet de pertànyer a un determinat grup, que pot venir determinat per diversos criteris: el lloc de naixement, la classe social, el nivell cultural, l'edat, el sexe, etc.

Aquí hem de fer una primera precisió: tot i que existeixen diversos tipus de dialectes –geogràfics, històrics, socials–, normalment quan es parla de dialecte sense més, s'entén que ens referim a un dialecte geogràfic, és a dir, a una modalitat que presenta una llengua en una zona determinada del seu domini.

1.1. Quin és l'objectiu de la dialectologia?

Hem dit que l'objecte d'estudi de la dialectologia són els dialectes geogràfics, i ara afegim que el seu objectiu és el d'analitzar els trets fonètics, morfosintàctics i lèxics característics de cada dialecte, proporcionant-ne, d'una banda, una descripció lingüística i, d'una altra, una justificació geogràfica, històrica, social, etc. És a dir, l'objectiu de la dialectologia és analitzar com es parla en els diferents territoris del domini lingüístic i per què.

1.2. Des de quins punts de vista es pot abordar l'estudi dels dialectes?

Si prenem un criteri cronològic, l'anàlisi dels dialectes es pot dur a terme sobre un eix descriptiu o sobre un eix evolutiu.

Se situa en un eix descriptiu la *dialectologia sincrònica*, que analitza les característiques d'un o més parlars en un estadi evolutiu concret, actual o pretèrit. Se situa en un eix evolutiu la *dialectologia diacrònica*, que es proposa seguir l'evolució dels dialectes (els canvis, les pèrdues i els guanys que els seus sistemes han sofert al llarg dels segles) a partir de la llengua mare i fins avui.

Si prenem un criteri geogràfic, la dialectologia pot conduir a l'elaboració de dos tipus d'obres, segons l'espai geogràfic de què s'ocupin. D'una banda, els

atles, que són el resultat de la *geolingüística* (anomenada també *geografia lingüística* o *dialectologia geogràfica*). Es basen en un qüestionari uniforme, limitat, apte per a la comparació. Cartografien els resultats i, per tant, són molt útils per a dibuixar àrees dialectals i assajar d'identificar-hi els centres d'irradiació dels canvis lingüístics, els camins d'expansió d'aquests o el perquè de les fronteres lingüístiques. D'altra banda, les monografies, que són el resultat de l'anomenada *dialectologia monogràfica* o *puntual*. Consisteixen en la descripció exhaustiva de les característiques del parlar d'una població o d'una petita àrea.

1.3. Des de quan es considera que els dialectes són objecte d'estudi?

La pregunta següent que ens podem plantejar és: des de quan s'estudien els dialectes? La veritat és que el naixement de la dialectologia és força tardà. Hi van contribuir tres factors:

- 1) Hi havia un gran interès pels estudis filològics, que treballen sobre textos escrits, però encara no es prestava atenció a l'estudi de la llengua oral.
- 2) L'objectiu dels estudis lingüístics no era fer una descripció de la llengua real, sinó fixar el que es considerava *el bon ús*, elaborar una llengua correcta, elegant, literària.
- 3) Els dialectes rebien una valoració pejorativa. Es creia que eren degeneracions d'una llengua anterior, i se'ls considerava no com a sistemes lingüístics estructurats, sinó com a formes de parlar atzaroses i mancades de principis gramaticals.

Els precedents de la dialectologia, els trobem en el segle XVIII, coincidint amb la curiositat observadora que es valorava tant durant la Il·lustració. Es tracta de vocabularis dialectals. Per exemple, el valencià Orellana va publicar dos catàlegs de noms d'ocells (1795) i de peixos (1802) de l'Albufera de València. Posteriorment, durant el Romanticisme, gràcies a la valoració que aquest feia de la vida rural i de la cultura popular, es va anar desvetllant l'interès pels dialectes.

És al darrer quart del segle XIX quan neix la dialectologia com una disciplina amb mètode científic. El fundador de la dialectologia fou l'italià Ascoli, estudiós dels parlars retoromànics i francoprovençals, amb la seva obra *Saggi ladini*, publicada el 1873.

Prejudicis cap als dialectes

Encara avui popularment perviuen molts prejudicis envers els dialectes i el terme *forma dialectal* se sol relacionar amb forma inculta, incorrecta, desvirtuada.

La seva manera de treballar combina ja els dos pilars de tota recerca dialectològica:

- 1) les enquestes sobre el terreny, per a recollir llengua oral viva, real, quotidiana;
- 2) l'escorcoll sistemàtic en la documentació antiga, seguint el mètode filològic.

També hem d'esmentar en aquest punt la contribució cabdal del suís Jules Gilliéron, pare de la geolingüística, que va tenir la idea de cartografiar els resultats de les enquestes dialectals en els dominis romànics de França, idea que va fructificar amb *l'Atlas Linguistique de la France* (ALF) (1902-1910).

1.4. Quina tradició té la dialectologia?

Pel que hem dit, doncs, la dialectologia és una disciplina que compta amb un segle i escaig de tradició. Podem preguntar-nos, llavors, quin desenvolupament ha tingut durant aquest període. D'una banda, cal destacar la millora de les condicions tècniques de realització dels treballs, que han permès de passar de la transcripció d'oïda a l'enregistrament magnetofònic o digital i a l'estudi dels materials en laboratoris de fonètica experimental. D'una altra, la manera de realitzar l'anàlisi dels parlars s'ha anat adaptant als diversos enfocaments i corrents de la lingüística, de manera que avui podem parlar de diferents modalitats dins de la dialectologia segons el corrent metodològic escollit.

Aquestes modalitats són:

1) La dialectologia tradicional. Analitza aspectes lingüístics aïllats d'un indret concret i es preocupa sobretot de posar en relleu allò singular, diferent de la llengua literària o del dialecte hegemònic pres com a punt de referència. Principalment són reculls de lèxic típic d'una contrada.

2) La dialectologia estructural. Neix d'aplicar a l'estudi dels dialectes el model estructural que s'havia començat a treballar en lingüística a partir de l'obra de Saussure. Considera els trets característics del dialecte no com a elements isolats, sinó com a elements que formen part d'un sistema, d'una estructura. Igualment, la comparació interdialectal no té lloc entre elements solts, sinó que es pretén d'arribar a un diasistema global, a un sistema de sistemes.

3) La dialectologia generativa. Deriva d'aplicar a l'estudi dels dialectes el model generatiu dissenyat per Chomsky, que va començar a usar-se primer per a l'anàlisi de la llengua estàndard. El seu objectiu és descobrir les formes de base subjacents en la llengua i les regles transformacionals que hi actuen, tenint en compte, però, les diferències entre uns dialectes i altres: diferències d'inventari en les formes subjacents, diferències en les regles que s'apliquen, en els contextos en què actuen, en l'ordre en què ho fan, etc.

4) La dialectologia social o sociodialectologia. Té en compte que la dimensió espacial de les variacions d'una llengua no es pot aïllar de la seva dimensió social. Tots els dialectes són alhora geogràfics (tenen una localització determinada) i

Diasistema del vocalisme tònic del català

Per exemple, el diasistema del vocalisme tònic del català es pot representar així:

$$1,2,3 \quad \text{///} \quad a \sim i \sim u \approx \begin{cases} 1 & e \sim \varepsilon \sim \text{ø} \sim \text{ɔ} \\ 2 & \text{e} \sim \varepsilon \sim \text{ø} \sim \text{ɔ} \quad \text{///} \\ 3 & \text{e} \sim \text{ɔ} \end{cases}$$

Observem com hi ha unitat entre tots els dialectes en els nivells extrems del triangle vocàlic (/a/ com a vocal oberta i /i/ i /u/ com a vocals tancades). En canvi, hi ha tres possibles sistemes en el nivell mitjà: el rossellonès (3) oposa només dues vocals mitjanes, mentre que la major part del català (2) n'oposa quatre, i el balear (1) afegeix un cinquè element.

també socials (els utilitza un determinat grup de parlants definit pel sexe, l'edat, el nivell cultural, l'estatus econòmic, etc.) i contextuals (s'empren en unes determinades condicions i no en unes altres).

Aquestes diferents maneres de treballar en dialectologia no s'exclouen entre si, sinó que ajuden a tenir un coneixement més ampli dels dialectes:

“Tots els camins acosten a la veritat, els vells i els nous. El que interessa és de no voler-ne tenir l'exclusiva. Aquesta coexistència –i fins opcionalitat– de mètodes, segons la parcel·la abordada, juntament amb l'escalf humà del treball de camp i l'estudi de varietats diversificades ‘naturalment’ a través de la història, fan de la dialectologia un dels camps més atractius de la lingüística.”

Joan Veny. “La dialectologia catalana: realitats i perspectives”. *Actes del VII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tarragona-Salou, 1985) (pàg. 383-423). Barcelona: PAM.

1.5. Quan va arribar la dialectologia a casa nostra?

La introducció de la dialectologia a casa nostra es distancia molt poc de la seva data de naixement. Durant el segle XIX, van aparèixer els primers estudis monogràfics del català. En destaquem, per la data primerenca de redacció, el 1836, la *Gramática de la lengua mallorquina*, de J.J. Amengual i, per l'ús ja d'un mètode científic, la monografia que sobre el parlar barceloní va publicar Milà i Fontanals el 1875, *Catalán contemporáneo: el lenguaje de Barcelona*, només dos anys després de l'obra *Saggi ladini* d'Ascoli, que es considera el punt de partida de la dialectologia.

Pel que fa a la introducció de la proposta de Gilliéron, aquesta va tenir lloc a l'inici del segle XX, amb l'adopció del mètode geolingüístic per part d'Antoni Maria Alcover. Aquest, entre 1900 i 1923, va fer vint sortides de recerca lingüística per tot el territori català. Són fruit d'aquesta recerca dues obres importantíssimes que va emprendre Alcover i va completar Francesc de Borja Moll: el *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB), diccionari de la llengua històrica i dialectal, en deu volums, i un recull de la *Flexió verbal en els dialectes catalans* (1929-1932).

També hem d'esmentar tres becaris catalans que van anar a Alemanya, bressol de la filologia romànica, a estudiar amb il·lustres romanistes, i que van portar a casa nostra el seu mètode:

- 1) Manuel de Montoliu, que el 1913 va fer la primera proclama metodològica de la geolingüística a l'estat espanyol.
- 2) Antoni Griera, autor de l'*Atlas Lingüístic de Catalunya* (ALC) (Barcelona, 1923-1939 i 1962-1964).

3) Pere Barnils, que va desenvolupar un altre tipus d'estudis dialectals, complementaris dels atles, les monografies locals, i sobretot va impulsar a casa nostra els estudis de fonètica experimental.

1.6. De quins materials disposem per a l'estudi dels dialectes catalans?

Com que ens precedeix un segle de tradició en la recerca dialectològica del català, ens podem preguntar de quins materials disposem avui per al seu estudi. N'existeix una bibliografia important (vegeu Colomina 1999), que abraça tots els territoris del domini lingüístic, però podem dir que encara queda molt per fer, si tenim en compte que la situació ideal seria que cada poble disposés d'una monografia de la seva parla.

La major part dels treballs es poden classificar en aquests grups:

- 1) Manuals i obres generals (us seran molt útils per a preparar aquesta assignatura).
- 2) Gramàtiques històriques i històries de la llengua catalana (matèries afins a la dialectologia, a les quals caldrà recórrer per a resoldre dubtes puntuals).
- 3) Obres lexicogràfiques.
- 4) Atles lingüístics.
- 5) Bibliografia sobre la partió català occidental / català oriental (tema que tractarem en el mòdul *Introducció a la variació dialectal*).
- 6) Bibliografia sobre el vocalisme dels dialectes catalans (que, juntament amb la flexió verbal, és un dels aspectes que més contribueix a diferenciar els dialectes catalans).
- 7) Bibliografia sobre la flexió verbal dels dialectes catalans.
- 8) Monografies sobre els diferents dialectes, subdialectes i parlars (tant obres de descripció com textos dialectals per a l'estudi).

1.7. Quin interès té estudiar dialectologia?

Hem dit, doncs, que la dialectologia té un segle de tradició d'estudi. Durant aquest temps ha demostrat el seu interès. Heus ací algunes raons que justifiquen els esforços que els investigadors hi han dedicat i hi dediquen:

- 1) Les actuals llengües de cultura, que ningú no dubta a estudiar, tenen la mateixa naturalesa que els dialectes, perquè de fet són antics dialectes que han

Lectura complementària

Trobareu una bibliografia exhaustiva i actualitzada de treballs dialectals en el volum:

J. Colomina i Castanyer (1999). *Dialectologia catalana. Introducció i guia bibliogràfica* (pàg. 141-333). Alacant: Universitat d'Alacant.

Lectura complementària

A les pàgines 63 a 69 del llibre de J. Veny (1985). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, es recullen detalladament les raons que justifiquen els esforços dedicats a l'estudi dels dialectes.

ampliat el seu àmbit geogràfic, desplaçant altres maneres de parlar. Per exemple, el català estàndard es basa força en el dialecte central i, més concretament, en el barceloní, que segueix actuant com a dialecte en la seva àrea. Igualment, el toscà és la base de l'italià estàndard, de la mateixa manera que el francià ho és del francès estàndard.

2) Moltes obres de la literatura medieval i moderna ens han arribat a través de versions dialectals. El coneixement de l'estat actual del dialecte ens ajudarà a entendre-les i valorar-les millor. Per exemple, *l'Spill* de Jaume Roig (segle XV) o la *Rundaya de Rundayes* de Guillem Roca (segles XVIII-XIX).

3) L'estudi dels dialectes resulta útil per a ajudar en la localització geogràfica d'un autor desconegut o del qual es tenen poques dades, o per a identificar el lloc de redacció d'un document antic.

4) Els dialectes més arcaics il·lustren les fases evolutives per què ha anat passant la llengua i permeten de bastir ponts entre l'antic llatí i el català més evolucionat. Per exemple, sabem que la E tancada del llatí vulgar, provinent de la i breu i la E llarga del llatí clàssic, abans de donar com a resultat una /ɛ/ oberta (estadi del català central), va passar per un estadi de vocal neutra, que és com es pronuncia encara en una gran part de les Balears: CEPA > c[é]ba > c[é]ba > c[é]ba, PIRA > p[é]ra > p[é]ra > p[é]ra.

5) La llengua dialectal serveix per a l'enriquiment del patrimoni lexical heretat del llatí, ja que proporciona mots que no s'han vist inclosos en el diccionari general. Per exemple, la forma dialectal *pestriu* (amb les variants *pistriu*, *bestriu*, *pastril*, etc.), que designa diverses espècies de tauró a les costes catalanes, és una relíquia, única en les llengües romàniques, del llatí PISTRIX 'animal monstuós'.

6) Els dialectes són fonamentals per a la recerca etimològica, perquè coneixent les habituds articulatòries de cada dialecte es pot arribar a esclarir l'origen de mots, antropònims o topònims que altrament quedarien sense explicació.

7) Els dialectes arcaics s'usen com a punt de referència per a la codificació ortogràfica de la llengua. Per exemple, Pompeu Fabra i la Secció Filològica de l'IEC van recórrer als dialectes més conservadors per a decidir algunes qüestions ortogràfiques: la forma -es dels plurals, l'ús de les grafies *b* i *v*, la distribució de *o* i de *u* en posició àtona, etc.

8) Els dialectes són una font de mots genuïns populars per a l'expressió de significats que a la major part del domini lingüístic es designen amb un barbarisme.

9) Els dialectes, especialment les seves característiques lèxiques, són testimoni de les petjades de diferents pobles que al llarg de la història s'han assentat en aquell territori. Per exemple, en el cas del català, poblacions preromanes, aràbigues, angleses (a Menorca), mallorquines (al territori valencià de Tàrbena i la Vall de Gallinera).

L'estudi d'una de les versions de *Vides de Sants*...

... de Jaume de Voràgine (segle XIII), va permetre'n l'adscripció al dialecte rossellonès, gràcies al coneixement que d'aquest dialecte tenia el filòleg Joan Coromines.

L'antropònim *Bufí*,...

... per exemple, es justifica a partir d'un anterior *Bo(n) fii* < BONU FILIU, si tenim en compte les habituds articulatòries del català central, en què o àtona passa a [u] i el grup llatí -[j]- esdevé iod, que queda fosa en la *i* anterior ([fj] > [fi]).

El mallorquí *galindó*,...

... acollit pel *Diccionari general de la llengua catalana* el 1932, i l'empordanès *renòs*, present al nou diccionari de l'IEC de 1995, substitueixen el castellà *juanete*.

10) L'estudi dels dialectes perifèrics de cada domini lingüístic i la pràctica inexistència de fronteres lineals entre llengües de la mateixa família, ajuden a entendre la naturalesa de la formació de les llengües romàniques i a comprendre conceptes tan controvertits com els de *llengua* o *dialecte*.

11) La creativitat lèxica, renovadora, dels dialectes ens proveeix d'una diversitat de significants per a un mateix significat. Així, la 'volta que hom fa donar al cos col·locant el cap a terra' es designa en el diccionari general com a *capi-tomba* i *tombarella*. En canvi, la profusió de variants que es poden sentir en el domini del català és sorprenent.

12) Els dialectes ofereixen materials per a la lingüística comparada, que ajuden a relacionar fenòmens, a voltes de llengües diferents, i a aclarir-los mercès a la comparació. Per exemple, les formes ribagorçanes palatalitzades dels grups llatins PL, BL, CL, GL i FL il·lustren una fase antiga del castellà, avui superada: FLAMMA > *flama* (resta del català) > *flama* (castellà preliterari i ribagorçà) > *llama* (castellà).

13) La dialectologia no dona compte només de la variació geogràfica de la llengua, sinó també de la seva unitat com a sistema diferenciat d'altres llengües. Ho podem veure en l'evolució dels mots VŌCE i CRŪCE (VO[t̪]E i CRO[t̪]E en llatí vulgar) que en català han donat, a través de l'estadi arcaic *vou*, *crou*, les formes actuals *veu* i *creu*. D'una banda, podem observar, en les diferències del timbre vocàlic, la variació interna de la nostra llengua, ja que la *e* s'hi pronuncia tancada en català occidental i alguerès, mitjana en rossellonès, oberta en central i neutra en balear. De l'altra, però, en l'anteriorització de la vocal tònica i en la semivocalització de l'antiga africada, descobrim la unitat pancatalana: observeu el contrast amb les formes castellanes *voz*, *cruz* i amb les occitanes *votz*, *crotz*. D'altra banda, la presència de formes coincidents en àrees allunyades del domini lingüístic testifica una antiga homogeneïtat avui trencada. Per exemple, *arena*, que era mot pancatalà, va ser substituït en el català oriental peninsular per la innovació *sorra* (que volia dir 'llast'), la presència de la qual separa, com un tascó, les dues àrees en què *arena* es manté vivent: a l'est, els territoris insulars i, a l'oest, el bloc occidental.

14) L'estudi dels dialectes té molt d'interès pel fet de ser un codi lingüístic no imposat des de fora, sinó que evoluciona lliurement al llarg del temps (a diferència de la llengua estàndard, tan controlada) i que, per tant, permet de comprendre quina és la vida real de les llengües, objectiu de tot aquell que s'interessa per la lingüística.

1.8. Com ens introduïrem en l'estudi de la dialectologia catalana? (Estructura d'aquest material didàctic)

Per a iniciar-nos en l'estudi de la dialectologia catalana, ço que farem en el mòdul "Introducció a la variació dialectal", convé que ens familiaritzem amb els

Els noms de la *tombarella*

S'han comptabilitzat una vuitantena de variants per al concepte *tombarella*: *tombessa*, *tombassola*, *cabussó*, *capitxona*, *cabirolta*, *catatumba*, *capgirell*, *cucavela*, *xirivela*, *cumbrela*, *asturumbela*, *culbatina*, *figuere-ta*, *tira-i-volteretes*, *canturneta*, *cambilalta*, *sótala*, *cabriola*, *volantí*, *rondoló*, *ximelada*, etc.

En el mòdul "Introducció a la variació dialectal", ens familiaritzarem amb els conceptes i la terminologia bàsics de la disciplina dialectològica.

conceptes bàsics d'aquesta disciplina i amb la terminologia que li és pròpia. Aquests conceptes s'agrupen en tres àmbits:

1) El canvi lingüístic. Partim de la constatació que les llengües canvien amb el temps i que si existeixen dialectes geogràfics és perquè existeix el canvi lingüístic i perquè aquest no és uniforme a tot el territori. Començarem per estudiar com canvien les llengües al llarg del temps, quins fenòmens regulars o irregulars fan que aquestes es modifiquin i per què ho fan de manera diferent en punts diversos del territori on es parlen.

2) La variació lingüística. Com a conseqüència dels processos de canvi lingüístic s'arriba a un estadi d'existència de variació lingüística. És a dir, a força de canvis divergents, partint de la llengua original es van generant diferents varietats lingüístiques. Estudiarem què són les varietats lingüístiques i quan es consideren dialectes i quan, llengües.

3) L'estandardització. La situació de variació lingüística creixent sol generar la necessitat de crear una varietat que torni el sentit d'unitat a la llengua. Estudiarem les diferents maneres de crear aquesta varietat estàndard i quina relació manté amb els dialectes.

Quan disposem d'aquest bagatge conceptual, estarem en bona disposició per a introduir-nos en el gruix de l'assignatura, que us ha de permetre d'assolir uns coneixements generals sobre la divisió dialectal del català i sobre les característiques fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques definidores dels dialectes, subdialectes i parlars catalans.

Com veurem en el darrer apartat del mòdul "Introducció a la variació dialectal", la divisió dialectal de la llengua catalana es basa, en un primer nivell, en l'existència de dos blocs dialectals, l'oriental i l'occidental. En aquest material didàctic, hem dedicat un mòdul a cadascun d'aquests blocs, ja que això ens permet de remarcar els trets que agermanen els diversos dialectes, subdialectes i parlars que en formen part i, alhora, fa possible que cadascun se'ns reveli portador d'una personalitat pròpia.

En el mòdul "Dialectes orientals" trobareu les dades fonamentals sobre els quatre dialectes que formen el bloc oriental: el central, el rossellonès, el balear i l'alguerès, i també tindreu notícia dels principals subdialectes i parlars que els integren. Al seu torn, en el mòdul "Dialectes occidentals", trobareu la descripció dels dos dialectes que formen l'anomenat català occidental: el nord-occidental i el valencià, i descobrireu els subdialectes i els parlars que configuren, en el seu interior, àrees amb relleu dialectal.

Per a cada dialecte donarem dos tipus d'informació. D'una banda, presentarem de manera succinta les dades necessàries per a situar-lo des de diferents punts de vista: geogràfic (**delimitació territorial**), històric (**factors històrics**) i so-

El gruix d'aquesta assignatura, el trobareu en els mòduls "Dialectes orientals" i "Dialectes occidentals".

ciolingüístic (**factors socials**). De l'altra, n'oferirem la caracterització lingüística, atenent als trets fonètics, morfosintàctics i lèxics que l'individualitzen enfront de la resta, però sense oblidar les característiques que l'agermanen amb els dialectes del mateix bloc i que donen sentit a la macrodivisió entre català oriental i català occidental.

Al final de cadascun dels tres mòduls de què consta aquesta assignatura, us proposem algunes activitats i uns quants exercicis d'autoavaluació (aquests amb el solucionari corresponent). En el mòdul "Introducció a la variació dialectal" us demanem que justifiqueu les causes d'alguns casos concrets de canvi lingüístic, que redacteu temes en què es posin en relació conceptes clau de la variació lingüística, i que feu el comentari de textos teòrics que comporten una determinada visió de l'estàndard i de les varietats dialectals.

En els mòduls "Dialectes orientals" i "Dialectes occidentals", us proposem activitats i exercicis diversos per a ajudar-vos a retenir la distribució per geolectes dels trets dialectals més distintius. Per aquesta raó, trobareu la majoria de propostes al final del mòdul "Dialectes occidentals", quan ja haurem vist tot el domini lingüístic i podrem, doncs, comparar la totalitat de dialectes entre si. Aquestes activitats i exercicis, doncs, malgrat trobar-se en aquest mòdul, tant poden afectar el català occidental com l'oriental. Veureu que us fem tres tipus de propostes: donada una forma dialectal, determinar a quina o a quines varietats pot pertànyer; donades diverses realitzacions dialectals equivalents, distribuir-les al llarg del domini lingüístic català; i partint d'un text dialectal, detectar les característiques fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques que permeten de situar-lo en una varietat geolectal determinada.

Com a tancament d'aquest material didàctic, trobareu un annex titulat "Comparació interdialectal" amb una visió comparada de les principals característiques dels diversos dialectes catalans. Totes les dades que conté, ja les coneixereu pels mòduls anteriors: no hi trobareu, doncs, novetats de contingut sinó de perspectiva. Al llarg dels mòduls "Dialectes orientals" i "Dialectes occidentals" haurem partit de cadascun dels sis territoris amb entitat dialectal per a exposar com s'hi realitzen les característiques lingüístiques principals dels diversos nivells del llenguatge. Així, haurem descrit, uns darrere els altres, els trets més destacats del vocalisme tònic i àton, del consonantisme, de la morfologia nominal i verbal, de la sintaxi i del lèxic. En l'annex final, en canvi, prendrem com a punt de partida un aspecte determinat del sistema lingüístic català (pot ser el vocalisme tònic, l'article determinat o l'increment dels verbs incoatius) i compararem com és en els diferents territoris (a les Balears, a València, a la Catalunya del Nord, etc.).

L'objectiu de l'annex final és facilitar-vos l'aprenentatge del contingut dels mòduls, tot establint connexions entre les característiques lingüístiques de cadascun dels dialectes que haurem analitzat. Sovint, la comparació entre diversos parlars ajuda a captar més fàcilment els trets distintius de cadascun. Hem pensat aquestes pàgines finals, doncs, com un complement dels mòduls ante-

Tanca el material didàctic l'annex "Comparació interdialectal", en el qual trobareu una visió comparada de les principals característiques dels diversos dialectes catalans.

riors i l'estructura que els hem donat està orientada a la consulta selectiva més que no pas a la lectura. Creiem que, quan encareu l'estudi d'aquesta assignatura, les síntesis comparatives finals us ajudaran a teixir una xarxa bàsica de coneixements gràcies a la qual podreu retenir i estructurar millor els continguts d'una matèria que la riquesa dialectal de la nostra llengua fa àmplia i, alhora, apassionant.

Objectius

Un cop superada aquesta assignatura, l'estudiant ha d'haver assolit aquests objectius:

- 1.** Conèixer les principals característiques fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques dels dialectes catalans.
- 2.** Poder donar compte dels principals factors històrics i socials que han condicionat la diferenciació dialectal.
- 3.** Percebre la riquesa dialectal com un reflex de la història política i social del territori.
- 4.** Conèixer el valor dels dialectes com a testimonis vivents de les fases evolutives de la llengua històrica.
- 5.** Saber quina ha estat la participació dels dialectes en la formació de la llengua estàndard.
- 6.** Dominar els termes i els conceptes específics referents a la variació d'origen geogràfic.

Continguts

Mòdul didàctic 1

Introducció a la variació dialectal

Joan Veny, Mar Massanell i Messalles

1. El canvi lingüístic
2. La variació lingüística
3. Dialectes i llengua estàndard
4. La divisió dialectal del català

Mòdul didàctic 2

Dialectes orientals. Català central, rossellonès, balear i alguerès

Joan Veny, Mar Massanell i Messalles

1. Català central
2. Rossellonès
3. Balear
4. Alguerès

Mòdul didàctic 3

Dialectes occidentals. Català nord-occidental i valencià

Joan Veny, Mar Massanell i Messalles

1. Català nord-occidental
2. Valencià

Annex

Comparació interdialectal (annex)

Joan Veny, Mar Massanell i Messalles

1. Fonètica
2. Morfosintaxi

Glossari

Tenint en compte que en aquesta assignatura la terminologia que utilitzem al llarg dels mòduls és homogènia, en comptes d'inserir un glossari específic a cada mòdul hem preferit evitar repeticions incloent en la presentació un glossari únic.

africació

Articulació d'un so amb oclusió dels òrgans articuladoris seguida d'un fregament. Vegeu també *africat*, *-ada*.

africat, -ada

So articulat amb africació. Per exemple: [tʃ] de *cotxe*.

analogia

Procés en virtut del qual una forma s'atansa a una altra que actua de model inductor. Per exemple: *omplit* → *omplert*, per analogia amb *ofert*, *obert*, etc.

antropònim

Nom de persona. Per exemple: *Josep*, *Mascaró*.

apòcope

Pèrdua d'un o més sons en posició final de mot. Per exemple: *casa meva* → *ca meva*.

assimilació

Procés en virtut del qual un fonema exerceix la seva influència articulatòria i acústica sobre un altre. Per exemple: *colze* → **colzo*.

betacisme

Pèrdua del fonema fricatiu labiodental sonor, /v/, confós amb la bilabial sonora /b/. Per exemple: [bi] 'vi'.

clític

Que s'adjunta al davant o al darrere d'un altre mot, formant una unitat accentual. Vegeu també *enclític* i *proclític*.

díctic

Element lingüístic que es refereix directament al lloc, al moment o a les persones d'una situació comunicativa, el significat del qual ve donat per la situació específica de l'enunciació. Per exemple: *aquí* en l'enunciat *Vine aquí!*

Diccionari recomanat

Per a ampliar la informació sobre aquests termes o sobre d'altres, podeu consultar el *Diccionari de lingüística* de M. Pérez Saldanya (València: Colomar, 1998).

diftong

Grup de dos fonemes vocàlics pronunciats dins una mateixa síl·laba. Vegeu també *diftong creixent* i *diftong decreixent*.

diftong creixent

Diftong que comença per una semiconsonant i acaba en una vocal. Per exemple: [kwa]tre; [θja.l] 'cel' (parlars del Matarranya).

diftong decreixent

Diftong que comença per una vocal i acaba en una semivocal. Per exemple: [a.j]re, c[aw]sa.

diftongar

Canviar en diftong (una vocal). Per exemple: corr[ɛ]u → corr[ja]u (parlars del Matarranya).

distribució complementària

Distribució de dues unitats lingüístiques, especialment sons, de característiques semblants, que apareixen necessàriament en contextos diferents. Per exemple: distribució de [g] i [ɣ]; [g] en posició inicial ([g]os) o després de consonant oclusiva (fan[g]ar); [ɣ] entre vocals (pe[ɣ]ar), líquides (mal[ɣ]rat) o glides (ai[ɣ]ua) o després de consonant fricativa (des[ɣ]uàs).

dixi

Marca de persona, de temps i d'espai que els parlants usen en llurs enunciat per a fer referència a la situació comunicativa en què es troben. Vegeu també *díctic*.

enclític

Clític que segueix immediatament el mot al qual s'adjunta. Per exemple: *la* en el segment *agafar-la*.

ensordiment

Procés pel qual una consonant sonora esdevé sorda. Per exemple: ca[z]a > ca[s]a, en els parlars apitxats.

glide

So o fonema semiconsonàntic o semivocàlic. També s'anomena *gradual*. Vegeu *semiconsonant* i *semivocal*.

interferència

Canvi lingüístic induït en el sistema d'una llengua per l'influx d'una altra. Per exemple: pèrdua de la distinció *caixa* / *capsa* → *caixa* (cfr. castellà *caja*).

iod

Semiconsonant o semivocal palatal, [j]. Per exemple: la *i* de *mai*.

iodització

Fenomen propi del català oriental, consistent a pronunciar [j] el resultat de l'evolució dels grups C'L, G'L i L[j] del llatí vulgar. Per exemple: OC'LU > [uj] 'ull'. També s'anomena *ieisme històric*.

isoglossa

Línia imaginària que assenyalava el límit entre la presència i l'absència d'un tret lingüístic determinat i que pot contribuir a delimitar dues àrees dialectals. Per exemple: *perdés / perdera*, que separa els parlars nord-occidentals dels valencians.

koiné

Llengua comuna, general i, en oposició al dialecte, de caràcter uniforme que es presenta en tot un territori.

metàtesi

Inversió de dos fonemes o de dues síl·labes, generalment contigus, en una cadena fònica. Per exemple: *darrere* → *radere*.

monoftongació

Reducció d'un diftong o d'un triftong a una sola vocal. Per exemple: *feit* > *fet*.

neutralització

Desaparició de la distinció entre elements d'una oposició fonològica, en un context determinat. Per exemple: pèrdua de la distinció entre /ɔ/, /o/ i /u/ en posició àtona en català oriental, [puntét] 'pontet' i [puntét] 'punset'.

oxíton

Que té l'accent en la darrera síl·laba. Per exemple, *cançó*.

parònim

Mot que té amb un altre o amb uns altres una similitud formal. Per exemple: *pare*, *parra*.

paroxíton

Que té l'accent en la penúltima síl·laba. Per exemple: *cànem*.

polimorfisme

Coexistència de dues o més unitats lèxiques formalment relacionades per a expressar el mateix concepte. Per exemple: *re*, *res*.

proclític

Clític que precedeix immediatament el mot al qual s'adjunta. Per exemple: *em* en el segment *em quedo*.

proparoxíton

Que té l'accent en l'antepenúltima síl·laba. Per exemple: *càndida*.

rotacisme

Transformació en ròtica d'una altra consonant. Per exemple: *fantasma* > *fantarma*.

semiconsonant

So que comença amb l'estretor d'una fricativa i acaba amb l'obertura d'una vocal. Per exemple: la *u* de *quatre*.

semivocal

So que comença amb l'obertura d'una vocal i acaba amb l'estretor d'una fricativa. Per exemple: la *i* d'*aire* i la *u* de *caure*.

sibilant

So fricatiu acompanyat d'una mena de xiulet, agut o greu segons l'estretor del canal vocal. Per exemple: [*z*]ero, [*s*]opa, [*ʒ*]erani, [*ʃ*]ocolata.

síncope

Elisió de sons a l'interior d'un mot. Per exemple: *veritat* > *vritat*.

sincretisme

Fenomen d'una llengua pel qual un element lingüístic assumeix més d'un valor. Per exemple: *cantéssem* usat com a quarta persona del present i de l'imperfet de subjuntiu (tortosí).

sonicitat

Propietat dels sons del llenguatge que els fa més o menys prominents en una seqüència i que es basa principalment en el grau de constricció del tracte vocal. Permet d'establir una *jerarquia* o *escala de sonicitat* (oclusives < fricatives < nasals < líquides < semivocals < vocals).

sonorització

Procés pel qual una consonant sorda esdevé sonora. Per exemple, la transformació de la dental en l'evolució *CATENA* > *cadena*.

topònim

Nom de lloc. Per exemple: *Tarragona*, *Sueca*.

triftong

Grup de fonemes vocàlics integrat per una semiconsonant, una vocal i una semivocal emeses en una sola síl·laba. Per exemple, el segment [wa.j] del topònim *Alguaire*.

vocal neutra

En català, vocal central mitjana, que correspon a l'articulació de *a* i *e* àtones en els parlars orientals i també a certes *e* tòniques d'una gran part del balear. Per exemple: *cas*[ə], *par*[ə]; *p[é]ra* (parlars balears).

vocal temàtica

Vocal amb valor de morfema modal que s'afegeix darrere de l'arrel d'un mot i n'assenyala la pertinença a una determinada classe flexiva. Per exemple: la *a* de *cantaré* (primera conjugació), la *e* de *temaré* (segona conjugació) i la *i* de *sentiré* (tercera conjugació).

wau

Semivocal o semiconsonant velar, [w]. Per exemple: la *u* de *causa* i de *guatlla*.

Bibliografia

Alarcos Llorach, E. (1983). *Estudis de lingüística catalana*. Barcelona: Ariel.

Alcover, A.M. (1908). "El català davant els filòlegs estranjers. Una mica de dialectologia catalana." *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (núm. 4, pàg. 194-303). Palma de Mallorca.

Alcover, A.M.; Moll, F. de B. (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear* (10 vol.). Palma de Mallorca: Moll.

Alcover, A.M.; Moll, F. de B. (1929-1931). "La flexió verbal en els dialectes catalans", *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, 2-5 (també accessible a: M.P. Perea, *Compleció i ordenació de "La flexió verbal en els dialectes catalans" d'A.M. Alcover i F. de B. Moll*, 2 vol., Barcelona: IEC).

Badia i Margarit, A.M. (1981). *Gramàtica històrica catalana* (4a. ed.). València: Tres i Quatre, 1984.

Badia i Margarit, A.M.; Pons i Griera, L.; Veny, J. (1993). *Atles lingüístic del domini català. Qüestionari*. Barcelona: IEC.

Colomina i Castanyer, J. (1999). *Dialectologia catalana. Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant.

COM ensenyar català als adults (suplement núm. 6, desembre de 1989). Reeditat sota el títol *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana* (1992). Barcelona: Eumo.

Coromines, J. (1971). *Lleures i converses d'un filòleg* (4a. ed.). Barcelona: Club Editor, 1989.

Coromines, J. (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (10 vol.). Barcelona: Curial / la Caixa.

Escola catalana (1992) (núm. 293). [Exemplar dedicat als dialectes].

Gulsoy, J. (1993). *Estudis de gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.

Moll, F. de B. (1991). *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.

Recasens, D. (1991). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: IEC.

Veny, J. (1978). *Estudis de geolingüística catalana* (2a. ed.). Barcelona: Edicions 62, 1984.

Veny, J. (1978). *Els parlars catalans* (13a. ed.). Palma de Mallorca: Moll, 2002.

Veny, J. (1986). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Veny, J. (1991). "Areallinguistik (Áreas lingüísticas)". A: G. Holtus; M. Metzeltin; C. Schmitt (ed.). *Lexicon der Romanistischen Linguistik* (vol. V, núm. 2, pàg. 243-261). Tübingen: Niemeyer.

Veny, J. (2001). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València.

Veny, J. (1986). "La dialectologia catalana: realitats i perspectives". *Actes del VII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tarragona-Salou, 1985)* (pàg. 383-423). Barcelona: PAM.

Veny, J. (2007-2009). *Petit atlas lingüístic del domini català* (vol. 1 i 2). Barcelona: IEC.

Veny, J.; Pons i Griera, L. (2001-2010). *Atles lingüístic del domini català* (vol. I-V). Barcelona: IEC.

